

بسم الله الرحمن الرحيم

بازار در شهر اسلامی

علی رضا محمدیان

مصطفی ملکی

سرشناسه	: محمودیان، علی رضا، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: بازار در شهر اسلامی / علی رضا محمودیان، مصطفی ملکی.
مشخصات نشر	: ایلام: نگارستان غرب، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۴ ص: مصور، جدول.
شابک	: ۱۴۰۰۰۰ ریال 978-600-96010-3-5
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
موضوع	: بازارها -- ایران
موضوع	: شهرها و شهرستان‌های اسلامی -- ایران
موضوع	: بازارها -- ایران -- کاشان
شناسه فزو	: ملکی، مصطفی، ۱۳۶۰ -
رده بندی کنگر	: HF۵۴۷۵ / الف ۳م ۱۳۹۴
رده بندی دیویی	: ۳۸۱/۱۸۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۷۳۴۷۷

نام کتاب: بازار در شهر اسلامی

مولفین: علی رضا محمودیان - مصطفی ملکی

چاپ و لیتوگرافی:

طرح جلد و صفحه آرایی: ابراهیم کریمیان

چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۰۱۰-۳-۵

قیمت: ریال

آدرس مرکز پخش: تهران میدان انقلاب ابتدای آزادی - جنب بانک سینا - بازار بزرگ انقلاب پلاک ۱۰ تلفن:

۶۶۹۰۸۹۰۴

فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۷

بخش ۱: شناخت شهر اسلامی

- ۱-۱: شهرنشینی، شهرگرایی و (شهرسازی) در دوران اسلامی ۱۳
- ۲-۱: عوامل مشخصه شهر در دوره ی اسلامی ۱۶
- ۱-۲-۱: مسجد ۱۶
- ۲-۲-۱: راز ۱۹
- ۳-۲-۱: حله ۲۱

بخش ۲: بازار در شهر اسلامی

- ۱-۲: تکوین مفهوم بازار ۲۵
- ۱-۱-۲: پیدایش مفهوم ۲۶
- ۲-۱-۲: شهر منطقه‌ای (رابطه شهر و روستا) ۲۷
- ۲-۲: بازرگانی و بازار ۲۸
- ۳-۲: سیر تحول تاریخی بازارها ۳۰
- ۴-۲: انواع بازار ۳۵
- ۵-۲: بازار شهر ۳۶
- ۱-۵-۲: نقش و کارکرد بازار شهر در جوامع سنتی ۳۷
- ۶-۲: نظام مدیریتی بازار ۴۲
- ۱-۶-۲: نحوه اداره بازار ۴۲
- ۲-۶-۲: نظم و امنیت ۴۲
- ۳-۶-۲: قوانین و مقررات ۴۳
- ۷-۲: گونه‌های کارکردی بازار در یک شهر ۴۴
- ۱-۷-۲: بازار اصلی شهر ۴۴
- ۲-۷-۲: بازار ناحیه ای ۴۴
- ۳-۷-۲: بازار محله‌ای (بازارچه) ۴۴
- ۴-۷-۲: بازار بیرون شهری حومه: ۴۵

۴۶.....	۲-۷-۵: بازار زیارتی:
۴۶.....	۲-۹-۱: سیر تکامل کالبدی.....
۴۹.....	۲-۸: تحول بازارها در دوره معاصر.....
۵۱.....	۲-۹: کالبد بازار.....
۵۲.....	۲-۹-۲: عوامل موثر در شکل گیری کالبد.....
۶۰.....	۲-۹-۳: ریخت شناسی بازار:.....
۶۳.....	۲-۹-۴: نظام فضایی بازار (سلسله مراتب جایگیری فضائی).....
	بخش ۳: شناخت بازار کاشان و جایگاه آن در شهر
۶۹.....	۳-۱: شناخت و ویژگیهای جغرافیایی، جمعیتی، اجتماعی و تاریخی.....
۶۹.....	۳-۱-۱: مطالعات جغرافیایی.....
۶۹.....	۳-۱-۲: راهها و ارتباطات شهر و منطقه.....
۷۰.....	۳-۱-۳: ساختار طبیعی و اکولوژیک کاشان.....
۷۰.....	۳-۱-۴: بررسی وضعیت اقلیم کاشان.....
۷۱.....	۳-۱-۵: بررسی وضعیت اجتماعی کاشان.....
۷۳.....	۳-۱-۶: بررسی وضعیت جمعیتی کاشان.....
۷۵.....	۳-۲: مشخصات تاریخی کاشان.....
۷۸.....	۳-۲-۱: چگونگی روند توسعه و سیر تحول تاریخی و آینده شهر کاشان.....
۷۹.....	۳-۲-۲: دشت کاشان قبل از اسلام.....
۸۰.....	۳-۲-۳: محدوده هسته اصلی شهر کاشان.....
۸۲.....	۳-۲-۴: توسعه کالبدی کاشان در دوران آل بویه.....
۸۴.....	۳-۲-۵: توسعه کالبدی شهر کاشان در دوران سلجوقیان.....
۹۰.....	۳-۲-۶: شهر در دوره ایلخانان، تیموریان و آق قویونلوها.....
۹۱.....	۳-۲-۷: شهر کاشان در عصر صفوی.....
۹۲.....	۳-۲-۷: شهر در دوران پس از انقراض صفویه تا پایان قاجار.....
۹۴.....	۳-۲-۸: نتیجه گیری شکل گیری شهر از بدو پیدایش تا پایان قاجار.....
۹۶.....	۳-۲-۹: توسعه کالبدی شهر کاشان در دوران معاصر.....
۹۷.....	۳-۳: روایتی از کاشان و آب در بستر زمان:.....

۱۰۰.....	۱-۳-۳: رودخانه‌های کاشان:
۱۰۰.....	۲-۳-۳: آب و شهر کاشان:
۱۰۵.....	۴-۳: تاریخچه بازار کاشان:
۱۰۵.....	۱-۴-۳: گسترش در سده‌های نخستین:
۱۰۶.....	۲-۴-۳: سلجوقیان - رشد و بالندگی بازار کاشان:
۱۰۷.....	۳-۴-۳: صفویه - تجدید تحرک:
۱۰۸.....	۴-۴-۳: قاجار - افول رشد و بازسازی:
۱۰۸.....	۵-۴-۳: دوران معاصر:
۱۱۰.....	۵-۳: شناخت تبدی بازار کاشان:
۱۱۰.....	۱-۵-۳: تیمچه:
۱۱۳.....	۲-۵-۳: معرفی سران بازار کاشان:
۱۱۴.....	۳-۵-۳: حمامها:
۱۱۴.....	۴-۵-۳: آب‌انبارها:
۱۱۵.....	۵-۵-۳: مساجد:
۱۱۹.....	۶-۵-۳: مقبره‌های مذهبی:
۱۲۰.....	۶-۳: رشد و توسعه بازار کاشان:
۱۲۱.....	۱-۶-۳: بازار و ساماندهی فضای شهری:
۱۲۸.....	نتیجه گیری:
۱۲۹.....	فهرست منابع:

پیشگفتار

شهرنشینی در ابتدا به صورت مجتمع‌های زیستی اولیه پراکنده و یا محل‌های ظهور تمدن‌ها در سرزمینی مانند ایران، دورانهای اولیه خود را می‌گذراند. با آغاز اولین حکومتها مانند سلوکیان، اشکانیان (پارتها) و ساسانیان بود، به دوره پس از ورود اسلام به ایران منتقل شد. آنچه که از سالها پیش تا آن موقع (ورود اسلام به ایران) طی شده و تکامل یافته بود، با اعتقادات و قوانین مذهبی در هم آمیخته و جنبه‌های مذهبی در ساختار و سیمای شهرها نمودار شد. مسجد به عنوان نشانه تمایز شهر از روستا شناخته شد. شهر و روستا روابطی متقابل و در عین حال سالم سالم پیدا کرده و منطقه شهری را به وجود آوردند. بنیانهای زندگی شهری، نحوه اداره شهرها، سازمانهای مذهبی و آموزشی، انجمنهای صنفی و اسول و راین ضمنی حاکم بر محلات و شهرنشینی و شهرسازی، یا به وجود آمدند و یا با محیط، قوانین، اعتقادات جدید در آمیختند. باز هم در دوره پس از ورود اسلام، همپای استقرار با برکناری حکومتهای محدود، شهرنشینی و شهرسازی نیز تغییراتی را پذیرفتند. جنگها، هجومها، سوانح طبیعی مانند سیل و زلزله، خیمه‌های سیاسی واداری مثل تغییر پایتختها و یا نابودی شهرهای قدیمی و ایجاد شهرهای جدید و شیوع بیابانی مانند وبا و طاعون عواملی هستند که شهرنشینی و روند آنها را فراز و نشیبهایی روبرو می‌ساختند. با این حال شهرنشینی به طی مسیر خود ادامه داد. در این دوره روابط اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و قبایل اداری عرفی و گاه قراردادی و گاه مکتوب بر زندگی شهرنشینان حاکم شده بود. پدیده‌ای که در پی نظم‌دهی را پدید آورده و تغییرات عمده مهمی را موجب شد. به عنوان تمدن جدید و روند صنعتی شدن و تأثیر الگوی اقتصادی، اجتماعی غربی در شکل شهرنشینی جدید ظاهر شد. قبل از آن ایران به تدریج از اوج شکوفایی تمدن، صنعت، اقتصاد، کشاورزی، شهرسازی و هنر خود در زمان صفوی فاصله گرفت. در زمان قاجار نابسامانیهایی در اقتصاد کشور پدیدار شد که قراردادهای واگذاری گوشه‌هایی از خاک سرزمین ایران و دادن امتیازاتی در داخل کشور به بیگانگان و شیوع جنگها به آن دامن زدند. از طرف دیگر قدرتهای استعماری در یک چنین محدوده زمانی پدیدار شده، رشد کرده و سلطه خود را بر دنیا اعمال کردند. علم و صنعت در این جوامع به اوج خود رسید. به دنبال آن دنیای سرمایه‌داری در پی کشف منابع جدید و بازارهای بکر، سلطه استعماری خود را بر جهان سوم تحمیل کرد. ایران نیز تحت تأثیر این تحولات قرار گرفت. حکومت پهلوی با سلطنت رضاخان شروع شد، شهرنشینی در این زمان رشد کمی را دارا بوده به دنبال جان گرفتن اقتصاد کشور و رونق آن، شهرنشینی نیز شروع به

رشد کرد. برنامه مدرن گرایی با تحکیم پایه های قدرت رضاخان در سال ۱۳۰۵، درصد کار قرار گرفت و با شروع جنگ جهانی دوم در ادامه آن وقفه پیش آمد. از ابتدای حکومت رضاخان تا سال ۱۳۲۰ باروند زیر در شهرنشینی روبرو هستیم. شهرها تا حدودی قرار گرفته و ایران به دلیل قرارگرفتن در سیستم روابط و تجارت جهانی و وارد شدن به روند سرمایه داری و پذیرش کالای مصرفی، در تجارت داخلی و خارجی با تکیه بر درآمد نفت و تولیدات صادراتی کشاورزی پیشرفت کرد. روابط سنتی بین شهر و روستا به دلیل احتیاج به تولید مواد اولیه در کشاورزی برای صادرات و استفاده از آن در روند مدرن گرایی حفظ شد. مهاجرتی در کار نبوده و شهرنشینی حرکت های کند و اولیه را طی می کرد. شروع جنگ ورود متفقین منجر به وقفه در روند برنامه مدرن گرایی عنوان شده از سوی رضاخان شد. رکود شهر حاکم شده و شهرها به سبب هرج و مرج و نابسامانی که دچار آن بودند و همچنین مرای که در صدور تولیدات کشاورزی روستا به خارج به وجود آمده بود، نتوانستند همچون قبل محل تمرکز مالدکشای روستائیان و حافظ روابط سنتی با روستا باشند. به دنبال عدم صدور تولیدات کشاورزی روستاها از کارافتادگی تعدادی از نیروهای انسانی موملد خویش روبرو شدند. تحولات اقتصادی که شروع حکومت رضاخان به وقوع پیوسته بود و همچنین اجرای برنامه عمرانی اول به توزیع امکانات بهداشتی هر چند در مقیاس محدود اجازه داد. این امر به جلوگیری از بسیاری مرگ و میرها و در نتیجه افزایش جمعیت روستا و روبرو شدن روستا با جمعیت اضافی منجر شد. تقسیم زمین به قطعات کوچکتر به بهبود تولید و اشتغال جمعیت اضافی کمک نکرده و اوضاع را وخیم تر و روستاها را با کاهش تولیدات و نزول سطح زندگی روبرو کرد. بدین ترتیب مهاجرت به طرف شهرها آغاز شد. به دنبال این تحولات، در اوضاع سیاسی به طبع آن اوضاع اقتصادی دگرگونی هایی صورت پذیرفت کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به وقوع پیوست. ایران در تقسیم بین المللی کار، صدور نفت را به عنوان نقش صادرکننده تک محصولی، همانند کشورهای جهان سوم به عهده گرفت. برنامه عمرانی دوم تنظیم شد تولیدات کشاورزی جای خود را به نفت در صادرات و اقتصاد کشور دارند. شهرها با تکیه بر منبع تازه تأمین مالی اقتصاد (کشور، مستقل از مازاد روستا و به دنبال به هم خوردن روابط سنتی با روستا، رونق یافتند. بدین ترتیب با تمرکز و افزایش امکانات و خدمات در خود، به پذیرش مهاجرینی مشغول شدند که بر اثر افزایش و آزاد شدن جمعیت روستاها راهی شهرها شده بودند. این روند تا سال ۱۳۴۰ ادامه یافته و دوره ۴۱ ساله بین سالهای ۱۲۹۹ تا ۱۳۴۰، عنوان شهرنشینی بطئی به خود گرفت. بعد از سال ۱۳۴۰، به دنبال اجرای اصلاحات ارضی و وقوع تغییرات اقتصادی در سطح جهانی و به تبع آن متأثر شدن اقتصاد ایران از آن به صورت تحمیل

الگوی جایگزینی واردات و به دلیل تأثیر عوامل بسیار دیگر، شهرنشینی روندی سریع و شتاب‌آلود به خود گرفت. شبکه شهری کشور به هم خورد. صنایع مونتاژ در کنار شهرهای بزرگ مستقر شد. اقدامات شهرسازی و عمرانی وسیعی در شهرها صورت گرفت و به دنبال رشد سریع شهرنشینی و گسترش سریع شهرها، مشکلات بسیاری گریبانگیر آنها شد. به طور کلی روند شهرنشینی سریع از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ تحت تأثیر سه عامل اصلی یعنی مهاجرت شدید روستائیان به شهرها، رونق شهرها و رشد سریع جمعیت شهری و همچنین تبدیل نقاط روستایی بسیاری به شهر (به پیروی از ملاک تمایز شهر از روستا) قرار گرفته و علاوه بر رشد شتاب‌آلود جمعیت شهری بر تعداد نقاط شهری نیز افزوده گشت. آنچه که به عنوان شهرنشینی شکل گرفته و ظاهر شد، به نیروها و عواملی نیاز داشت تا بتواند روند صحیح خود را طی کند. به دیگر سخن شهر باید جوابگوی خواسته‌ها و احتیاجات شهروندان باشد. برآورده شدن این نیازها به عنوان نقاط ضعفی در طی این روند آشکار شد و این نقاط ضعف، مشکلاتی را به وجود آوردند که شهرهای بزرگی چون تهران، اصفهان، مشهد، تبریز و ... را آن‌ها دربرگرفت. تمام این مسائل و مشکلات، چه آنها که دچار اقتصاد و اجتماع شده و چه آنها که در ابعاد و قسمت‌های دیگر به وجود آمدند، چهره شبه مدرن گرایی را نمایان کردند که کشورهای جهان سومی مانند ایران به دنبال رسیدن به مدرن گرایی اروپایی گرفتار آن شده بودند. به هر حال مشکلاتی که شهرنشینی دچار آن شد، در زمان بعد از انقلاب نیز کم نشده بلکه همراه با شدت گرفت. شهرنشینی بر آنها افزوده شد. علاوه بر آن، مشکلات دامنگیر بعد از انقلاب نیز کمکها و حرکت‌های فرعی یا ثانویه در حل این مشکل را خنثی کرد. روند شهرنشینی در ایران در طی زمان و به همراه تحولاتی که در این زمینه صورت گرفته، فراز و نشیب‌های بسیاری را پشت سر نهاده است. در دوره باستان به تدریج با حرکت تمدن و بالا رفتن سطح تکنیک و فرهنگ، تک‌بناها و مجموعه‌های زیستی تبدیل به شهرهای بزرگ شدند که دارای طرح‌ها، نقشه‌ها، تأسیسات و اجزاء حساب شده‌ای بوده‌اند. روند برنامه‌ریزی شهری از نظر کمی و کیفی در زمان ساسانیان به اوج خود رسید. شهرها به طبقات مختلف اجتماعی تقسیم شده و اجزاء سه گانه ارگ، شارسن و روض شکل گرفتند. بازرگانی و تجارت باعث رونق و گسترش بازارها شد. تصمیم‌گیری‌های سیاسی و نظامی با تأثیر گرفتن از عامل مذهب در آن زمان در پاره‌ای اوقات، باعث شکل‌گیری و ساخته شدن شهرهای جدید شد. با ورود اسلام به ایران شهرها ابتدا تغییرات قابل توجهی نکردند. البته با وارد شدن عناصری مانند مسجد در فرهنگ شهرسازی، شهرها شکل ویژه‌ای را به خود گرفتند، اما این شکل ویژه در ابتدا شباهت بسیاری به شهرسازیهای زمان ساسانی داشت و

نمی‌توان به آنها شهرهای اسلامی نام داد؛ چرا که شهرها ضمن حفظ ویژگی‌های ایرانی و سرزمینی خاص خود بعضی از خصوصیات نشأت گرفته از فرهنگ اسلام را نیز در خود پذیرفتند. در دوره پس از ورود اسلام، به تدریج شهرهای بسیاری پایه‌گذاری و ساخته شد. شهرهایی نیز دوباره‌سازی یا بهسازی شدند. در ابتدا مسجد، یگانه عامل تمایز شهر از روستا بود. بعداً با گسترش دین اسلام و توسعه شهرها، مسجد در بافت روستا نیز جای گرفت. اوج شهرسازی در دوره پس از ورود اسلام، در زمان صفویه است. در این موقع علاوه بر پیاده شدن یک طرح جامع شهرسازی برای اصفهان که پایتخت شده بود، شهرهای دیگری نیز قبل یا بعد از آن رونق یافتند؛ مانند قزوین، تبریز، مشهد و کاشان. شهرهای دوره پس از اسلام ایران دارای عناصر و فضاهایی بودند که تا قبل از ورود فرهنگ غربی، اتومبیل و راج الگوهای جدید، دست نخورده بوده و ویژگی‌های خاصی داشتند اجزاء سه‌گانه و مهم ارگ، مسجد جامع و بازار به همراه محلات مسکونی، کاروانسراها، شبکه معابر ارتباطی و سایر فضاها و عناصر شهرنظم و دقتی حساب شده در بافت شهرها جای گرفته و مجموعه‌های کاملی را پدید آورده بودند. اما، برای آن چنان اجزاء حساب شده و نفوذی قوی در شهر و منطقه نفوذ شهرها بودند که هنوز نیز حیات خویش ادامه می‌دهند. محلات مسکونی با ویژگی‌های فرهنگی و کالبدی مخصوص به خود، شهر بازار جدید را واداشته‌اند تا به روابط همسایگی، صمیمیت و خصوصیات دیگر آنها توجه کنند و سعی کنند تا ویژگی‌های قبلی و حیات دیروزی محلات را بازگردانند. شبکه‌های ارتباطی، سلسله‌مراتب جالب و حساب شده‌ای داشته و تحت تأثیر عوامل دفاعی، اجتماعی، طبیعی، اقلیمی و جغرافیایی، فرهنگی و زیبایی در معماری شکل گرفته بودند. در شهر ایرانی - اسلامی، هرچه هست تبلوری است از ریاضت، فرهنگ و آداب و سنن به هر حال تمامی خصوصیات شهرهای ایرانی در دوره پس از ورود اسلام، بنا بر نیازهای روزمره و متغیر ساکنین شکل گرفته بودند. با ورود اتومبیل و رواج الگوهای جدید و تیریدری شهرسازیهای امروزی از نمونه‌های غربی، بافتهای قدیمی نه تنها با آنها تطبیق داده نشدند، بلکه به تدریج به خیابان‌کشی‌های اولیه در اوایل دوران پهلوی تکه پاره شده و علاوه بر از بین رفتن ویژگی‌های فیزیکی و پیوستگی کالبدی‌شان، بسیاری از خصوصیات فرهنگی و اجتماعی خود را نیز از دست دادند.